

УДК 631.11.

Щурик Михайло Васильович,
доктор економічних наук, професор,
проректор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ЛІСОВИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК НАЙВАЖЛИВІШІ КОМПОНЕНТИ ВІДТВОРЮВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Досліджується стан лісових земель Карпатського макрорегіону. Пропонується зосередити лісові землі у державній власності. Обґрунтована потреба більш чіткого визначення цільового використання лісогосподарських земель. Аналізується нинішній механізм забезпечення охорони та збереження земель лісогосподарського призначення. Визначено перелік заходів, спрямованих на охорону та захист земель лісового сектора економіки.

Ключові слова: охорона, захист, відтворювальний процес, землі лісогосподарського призначення.

Постановка проблеми. Теоретичні, методичні та практичні засади організації охорони та збереження лісових земель, які застосовуються нині в лісовому секторі економіки не сприяють раціональній організації їх використання. Нині в Україні немає чітко виробленої тактики й стратегії, які б забезпечували належне використання, збереження, покращення та охорону земель лісогосподарського призначення. Означене значною мірою стосується Карпатського макрорегіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання техногенного та антропогенного навантаження на землі лісогосподарського призначення, погіршення стану навколишнього середовища, надмірне вирубування лісодеревини, посилення депопуляційних процесів фауністики та флориністики, інші негативні процеси в природі і суспільстві продовжують знаходитись у центрі уваги багатьох знаних в світі й Україні вчених. Насамперед науковцями звертається увага на зростання розораності земельних угідь, недостатню залісненість територій. Рівень розораності угідь в Україні – один з найвищих в Європі, а залісненість територій, що є важливим елементом здорової екології – лише – 15 %. Це вдвічі нижче ніж у країнах ЄС [6, с. 49]. Дослідники земель звертають також увагу на існуючу деструктивність землекористування та землеволодіння, що, в кінцевому рахунку негативно впливає не лише на їх використання, а й збереження та охорону угідь. Означене потребує, на їх переконання, запровадження раціональної організації земельного господарства. Раціональне землеволодіння та землекористування зумовлює таку організацію використання й охорони землі, яка повною мірою відповідає системі наукових, державних і суспільних заходів, спрямованих на упорядкування чинних

та утворення нових форм землеволодіння й землекористування відповідно до типу виробничих відносин і характеру розвитку продуктивних сил [4, с. 31].

Раціональність землеволодіння та землекористування в Україні, включаючи землі лісогосподарського призначення може бути досягнута завдяки вдосконаленню організаційно-правових форм господарювання, зокрема посилення ролі та участі в цьому процесі державних управлінських структур та органів місцевого самоврядування, про що засвідчує світовий досвід. У світі зберігається тенденція до повільного підвищення частки державної власності на ліси, особливо в розвинутих країнах, завдяки зростанню значимості глобальних лісів (екологія, зміна клімату) і міжнародному переговорному процесу щодо ролі та значення лісів [9, с. 2-3].

Дослідники лісу, посилаючись на досвід окремих країн ЄС пропонують поліпшити охорону земель лісового фонду, розширити їх площу завдяки належній, цільовій організації фінансової допомоги держави, збільшити площі лісогосподарських земель за рахунок низькопродуктивних угідь. Реалізація Євросоюзом заходів природоохоронного характеру потребувала введення ще одного виду субсидій – так званих доплат на ліси (показово: ці заходи запроваджено у країні, 29% площі якої вже займають ліси). За цими субсидіями фермерам сплачується 400 євро/га для придбання саджанців дерев та їх насадження (цього достатньо для проведення лісонасаджень); потім фермери ще одержують по 100 євро/га щорічно [12, с. 146]. Зважаючи на те, що нині в складі аграрного земельного фонду знаходиться значна кількість малопродуктивних угідь, які не обробляються та пустують, доцільним є в Україні передачі малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення приватним лісовим компаніям або державним сільськогосподарським підприємствам [5, с. 163]. Саме таким чином можливим стане вирішення двох важливих завдань: по-перше, буде забезпечено збільшення площі лісогосподарських земель, вкритих лісом; по-друге, зросте задіяність тих аграрних земель, які нині не використовуються, деградують.

Зазначимо, що напрями досліджень, які стосуються земель лісогосподарського призначення вирізняються значною широтою та різновекторністю. Разом з тим, на нашу думку, механізм забезпечення охорони та захисту земель лісогосподарського призначення потребує проведення додаткових досліджень.

Постановка завдання. Запропонувати нові засади до організації захисту та охорони земель лісу, зважаючи на існуючі нині недоліки в лісовому секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збереження, захист та охорона земель лісогосподарського призначення, як правило, потребує чіткої відповіді на запитання: Які чинники впливають на погіршення (покращення) збереження, захисту та охорони земель? Яке змістовне навантаження мають поняття «охорона», «збереження», «захист» лісових земель? Щодо першого питання, то для відповіді на нього чинники впливу слід поділити на дві складові: перша – рівень охорони та збереження земель лісогосподарського призначення регулюється самою природою, станом навколишнього природного середовища. Друга – стан, екологія земель лісу визначається діями самої людини, характером ставлення гомосу до земельного лісового фонду, лісодеревини та недеревних функцій, які генеруються лісовим середовищем. Саме в такому форматі, на нашу думку, слід досліджувати стан і рівень охорони, захисту і збереження земель лісогосподарського призначення.

Охорона, збереження та захист – це поняття, що тісно пов'язані з використанням лісових земель. Зокрема, організація охорони та захисту лісів передбачає здійснення

комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб [11, с. 73-74]. В даному випадку вітчизняний законодавець акцентує увагу на захисті, збереженні та охороні лісу, а не лісових земель. Очевидно, що змістовне навантаження охорона, захист і збереження лісових земель не можна обмежувати лише чинниками негативного впливу лісових пожеж, боротьбою зі шкідниками і хворобами та незаконними рубками, оскільки йдеться про базис, завдяки якому генерується деревна та недеревна продукція, забезпечується життєвий простір фауністики та флориністики. Очевидно, що охорона та захист земель лісогосподарського призначення є поняття, які охоплюють значно більше завдань, у взаємозв'язку з використанням, збереженням, покращенням та охороною лісу. Саме тому, на нашу думку, заходам охорони та захисту лісових земель має передувати обстеження стану лісогосподарських земель на предмет придатності їх до використання в лісогосподарському секторі економіки про що наголошується в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року. Уточнити з урахуванням ринкових умов методикку бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земель [3, с. 14]. Проведення обстеження земель лісогосподарського призначення має стати однією з найважливіших передумов розробки заходів їх охорони і захисту. Головна роль при цьому має бути відведена державі, оскільки, на думку відомих вітчизняних учених, у здійсненні реальної й ефективної земельної політики важлива роль має належати саме державі [2].

Існуюча нині невизначеність, непрозорість, невпевненість, зловживання та існування тіньових схем, які стосуються продукції лісогосподарських земель є результатом, на нашу думку, недостатньо сформульованої державної політики щодо земель лісогосподарського призначення. Нині в Україні охорона та захист лісових земель сприймається як вторинне по відношенню до лісодеревини, недеревних, а також інших компонент, життєдіяльність яких забезпечується завдяки лісовим землям. Саме споживацькі інтереси продовжують нині домінувати в процесі використання продукції, яка генерується земельними угіддями лісогосподарського призначення. Означене потребує розробки в межах країни, окремих регіонів нової лісової політики в основу якої слід покласти усвідомлене сприйняття соціумом припинити хижацьке ставлення не лише до продуктів, які генеруються земельними угіддями лісогосподарського призначення, а власне до самої землі. Тільки завдяки побудові відносин усвідомленості потреби поєднувати процес споживання продуктів лісогосподарської сфери з потребою охорони та захисту лісогосподарських земель можна буде досягнути раціональності природокористування. Це надзвичайно складне завдання, оскільки розвиток науки і техніки значно випереджає духовний і соціальний розвиток земної цивілізації. За своєю споживацькою ментальністю земна цивілізація залишилася в далекому минулому, в той же час, коли засоби нищення всього живого на землі збільшилися до масштабів, які загрожують глобальною екологічною загрозою. Неадекватність глобальної свідомості землян засобам техногенного впливу на довкілля – основна проблема подальшого розвитку земної цивілізації [7, с. 25]. Таким чином, лише усвідомлене сприйняття потреби соціумом дотримуватись вимог законів природи дасть можливість забезпечити належним чином охорону і захист земель лісогосподарського призначення.

Наступним, не менш важливим заходом на шляху раціональної організації відтворення лісових земель, їх захисту і охорони – радикальна зміна відношення гомосу до землі, продукту, що генерується нею. Насамперед це стосується рішучої відмови від екстенсивної моделі господарювання, яка нині продовжує широко використовуватися в

Карпатському макрорегіоні. Крім того нагальною є необхідність заборони побудови взаємовідносин людина – землі лісогосподарського призначення споживацької моделі на засадах споживацької моделі. Більш ніж очевидно, що досягнути оптимальності охорони та захисту лісових земель можна лише завдяки усвідомленому ставленні до потреби сприймати природні ресурси як живий організм у якому людина є його найважливішою субстанцією. Причиною погіршення стану лісогосподарських земель (їх екології) є негативний вплив господарської діяльності людини на природні процеси (включаючи їх охорону та захист), надмірне споживання природних ресурсів, порушення біохімічних циклів довкілля і його здатності асимілювати та самовідновлюватися [1, с. 155].

Рівень організації лісового господарства на макро, меза та макрорівнях, включаючи захист і охорони земель оцінюється за допомогою показників лісистості земель лісогосподарського призначення. Вони слугують індикатором оцінки розвитку лісогосподарської сфери, стану екології, рівня вирішення соціальних завдань тощо. Зазначимо, що показник лісистості територій в Україні не є однаковим у розрізі регіонів. Саме тому важливим представляється аналіз захисту і охорони лісогосподарських земель Карпатського макрорегіону, якого відносять до одного з найбільш заліснених. у ньому землі лісогосподарського призначення зосереджено передусім в гірській та передгірській зоні Карпат. Питома вага лісових земель на досліджуваній території складає більше 45%. Зокрема, в Івано-Франківській області, яка є типовою по відношенню до інших регіонів досліджуваного макрорегіону земельний фонд станом на 01.01.2011 р. розподілявся наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1**Земельний фонд Івано-Франківської області [8, с. 12]**

	Площа, тис. га	Відсотків до загальної площі
Усього земель	1392,7	100,0
у тому числі: землі сільськогосподарського призначення	645,9	46,4
ліси та лісовкриті площі	636,0	45,7
забудовані землі	62,2	4,4
землі під водою	23,6	1,7
відкриті заболочені землі	2,7	0,2
інші землі	22,3	1,6

Судячи з даних табл. 1, досліджуваний макрорегіон, на фоні інших областей України значно краще забезпечений земельними угіддями лісогосподарського призначення. Разом з тим хибною буде думка щодо досягнення оптимальності показника лісистості, оскільки досліджувана територія має значні невикористані резерви збільшення залісненості. Передусім це стосується земельних угідь аграрного сектора, які раніше знаходилися в складі земель лісогосподарського призначення. Йдеться передусім про розширення земельного фонду колишніх колгоспів та радгоспів за рахунок додаткового залучення в аграрний сектор лісогосподарських земель. Це при тому, що за своїми природними властивостями, цільовим призначенням, їх слід використовувати в лісовому секторі економіки. Резервом розширення фонду лісогосподарських земель є також угіддя, які за результатом земельної та аграрної реформ було штучно вилучено з господарського обігу. Вони нині заростають дикою рослинністю, чагарниками та не мають практичного використання в жодній сфері національної економіки. Саме тому наявна нині деструктивність організації охорони та захисту земель потребує проведення

інвентаризації земельного фонду сільського господарства на предмет залучення частини його в лісовий сектор. Саме таким чином вдасться розширити площі лісових земель.

Одним із шляхів збільшення залісненості земель лісгосподарського призначення є розширення площ угідь, які вже були вкриті лісодеревиною та нині залишаються не засаджені лісом. Дослідження засвідчують, що з кожним роком кількість таких площ зростає. В той же час садіння і висівання лісу значно відстає від темпів вирубування площ на яких росте ділова лісо деревина (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка садіння та висівання лісу в Карпатському макрорегіоні (га) [8, с. 23]

	1990	1995	2000	2005	2010
Закарпатська	2081	1823	1687	1955	1122
Івано-Франківська	2043	2132	1577	1699	1080
Львівська	2306	2112	2572	4138	2422
Чернівецька	637	826	834	1391	1103
Разом по макрорегіону	7067	6893	6670	9183	5727

Зменшення площ висівання та садіння лісу супроводжується зростанням обсягів заготівлі деревини. Зокрема, за офіційними даними статистики в Івано-Франківській області обсяг заготовленої деревини у 2010 році склав 923,2, У той час як у 2005 – 784,6 тис. м³. При цьому із загальної кількості заготовленої ліквідної деревини круглі лісоматеріали становили відповідно 478, 7 та 387, 1 тис. м³.

Площа рубок лісу у 2010 році склала 22,7 тис. га і зросла в порівнянні з 2005 р. на 3,4 тис. га. Зрозуміло, що за таких засад господарювання вести мову про охорону та захист лісгосподарських земель не є коректно.

Деструктивність використання земель лісового фонду в Карпатському макрорегіоні негативно впливає на збереження, охорону, популяцію флориністики і фауністики. Зокрема, за останні 10 років значно зменшилась кількість зайців, вовків, бурих ведмедів, лосів, оленів, зубрів. Має місце зменшення або зникнення взагалі багатьох видів рідкісних рослин, інтенсифікувались депопуляційні процеси. Крім того в ріках, струмках, озерах, інших водних джерелах зменшуються запаси риби, знищуються місця їх нересту. Ми не випадково зупинились на характеристиці стану рослинного і тваринного світу, оскільки землі лісгосподарського призначення слугують їх життєздатним простором. Від стану їх захисту, збереження, використання та охорони залежить популяція флориністики та фауністики, збільшення запасів риби, стан екології довкілля тощо.

Охорона та збереження лісових земель значною мірою залежить від організації заходів захисту лісу від пожеж, а також самовільних вирубок лісодеревини. Офіційна статистика засвідчує, що з кожним роком землі лісового сектора економіки зазнають пошкоджень завдяки послабленню робіт, спрямованих на охорону від пожеж. Зокрема, щорічно від лісових пожеж у Карпатському макрорегіоні в середньому завдається збитків на суму близько 0,5млн. грн.

До уваги слід прийняти й те, що нині послаблено також контроль за самовільним вирубуванням лісів. Практично в Україні на сьогодні не вироблено чіткої, зрозумілої програми проведення лісозахисних робіт. Саме цим пояснюється збільшення площ осередків шкідників і хвороб лісу, а також загибелі лісових насаджень (табл. 3).

На нашу думку охорона та захист лісових земель, як складові, що забезпечують належне функціонування лісового сектора економіки потребують розробки чіткої,

адресної лісової політики держави, окремих регіонів. Йдеться в першу чергу про території на яких зосереджена найбільша питома вага земель лісогосподарського призначення. Саме держава, а не хто інший повинна організувати заходи по збереженню та захисту земель лісогосподарського призначення. На жаль нині відповідні державні управлінські органи продовжують втрачати властиві їм функції управління землями лісогосподарського призначення. Лісові земельні угіддя відповідно до Конституції України є загальнонародною власністю.

Таблиця 3

Лісозахисні роботи (на кінець року) [10, с. 110]

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальна площа осередків шкідників і хвороб лісу, тис. га	443,7	694,3	693,2	753,2	602,6	542,1	492,6	496,6	546,5
Захист лісу від шкідників і хвороб, тис. га	174,3	169,9	225,3	250,3	234,8	183,4	180,0	121,5	100,2
- біологічними препаратами;	159,1	153,5	183,2	162,2	188,6	159,8	159,0	98,9	76,2
- хімічними препаратами	15,2	16,4	42,1	88,1	46,2	23,6	21,0	22,6	24,0
Зменшення площі осередків шкідників та хвороб лісу в результаті проведення заходів під впливом природних факторів, тис. га	71,8	79,4	132,4	141,2	138,1	94,4	89,8	110,7	97,0
Загибель лісових насаджень, га	8908	11562	12071	9418	12085	12795	29897	18242	13469
у тому числі від пошкоджень шкідливими комахами	388	392	618	598	860	1129	821	926	1146
хвороб лісу	1278	2050	2456	3420	3294	4329	2793	3883	3628
несприятливих погодних умов	6421	6093	9784	4159	6064	5249	15272	9166	5443
лісових пожеж	696	2913	2086	1051	1437	1864	10955	3819	2727

Разом з тим, судячи з характеру організації відтворювального процесу земель лісогосподарського призначення нині головним є не охорона і захист, а приватизація. Йдеться про те, що цінні гірські лісові земельні ділянки, шляхом використання витончених тіньових схем переходять у приватну власність можновладців, чиновників, які проживають далеко за межами досліджуваного макрорегіону. Таким чином лісова політика в Україні спрямовуються в основному на розподіл, перерозподіл земель лісогосподарського призначення, а не на вирішення завдань їх захисту та охорони.

Судячи з результатів деструктивності відтворення земель лісогосподарського призначення в Карпатському макрорегіоні, включаючи заходи організації їх захисту та охорони виникає потреба призупинити їх приватизацію в лісовому секторі економіки. Слід усвідомити, що не приватна власність є визначником належного відтворення лісових земель, а змістове навантаження лісової політики, відношення до землі провладних структур, усього суспільства. Лісогосподарські землі не повинні слугувати джерелом збагачення окремих осіб, якими часто не забезпечується належна охорона та захист. Нині, в Україні, коли ще до кінця не сформована лісова політика в зв'язку із запровадженням ринкової моделі господарювання доцільно призупинити приватизацію земель лісогосподарського призначення, запровадивши натомість оренду, право на використання лісових земель. Ми далекі від думки, що державна форма власності в лісовому секторі економіки вирішить усі проблеми збереження, захисту та охорони земель лісового господарства. Разом з тим нині альтернативи її не знайдено. Воно інакше і не може бути, оскільки процес формування, становлення, імплементації нових засад лісової політики захисту і охорони лісогосподарських земель є тривалим, суперечливим, складним. Особливо це стосується його реалізації на засадах усвідомленості суспільством, кожним громадянином. Саме тому допоки в Україні лісова політика перебуватиме в стані формування, організацію захисту та охорони земель лісогосподарського призначення слід делегувати державі та її представницьким органам на місцях.

Висновки. Перманентне нарощування обсягів виробництва та споживання продукції, що генерується завдяки використанню земель лісогосподарського призначення дедалі частіше призводить до надмірної їх експлуатації, виснаження. Передусім це стосується лісодеревини, рослинного і тваринного світу, мікроорганізмів тощо. Завдяки ірраціональному використанню лісових земель значно погіршилися їх захист і охорона, про що переконливо засвідчує випередження темпів вирубування площ над темпами садіння і висівання лісу, збільшення осередків шкідників і хвороб, самовільне вирубування та шкода, завдана лісовим землям пожежами.

Дослідження засвідчують, що погіршення природоохоронних заходів на землях лісогосподарського призначення спричинено не лише антропогенним та техногенним навантаженням, а й несформованістю в Україні адекватної державної лісової політики. Не сприяють збереженню та охороні земель лісового сектора економіки економічні реформи, лейтмотивом яких продовжує залишатись розподіл і перерозподіл земельних угідь, їх роздержавлення і приватизація. Як результат в Карпатському макрорегіоні має місце дерибан лісових земель, їх тіньовий розподіл серед осіб, які не мають відношення до угідь лісогосподарського призначення. Зважаючи на відсутність належних заходів по їх охороні та захисту вважаємо за потрібне повернутись на період формування дієвої та сучасної лісової політики до авторитарних важелів державного управління землями лісогосподарського призначення. Така потреба пояснюється не лише існуючою нині деструктивністю організації використання лісових земель, а й необхідністю забезпечувати заходи по їх захисту й охороні. Доцільним є також призупинення приватизації земель

лісогосподарського призначення запровадивши натомість право на використання земельної ділянки або оренду.

Першочерговим кроком створення умов охорони та захисту земель, на нашу думку, є проведення генеральної інвентаризації угідь лісового господарства в розрізі лісових площ і ділянок, а також власників і користувачів, включаючи приватне землеволодіння та землекористування. За результатами інвентаризації слід приймати рішення по організації охорони та захисту земель лісогосподарського призначення.

Список використаних джерел

1. Бутирська І. В. Еколого-економічна збалансованість в контексті регіонального розвитку / І. Бутирська // Регіональна економіка. – 2007. – №2. – С. 155–163.
2. Данилишин Б. Земельна політика в Україні: що день прийдешній нам готує / Б. Данилишин // «Дзеркало тижня». – №12. – 01 Квітень 2011 р.
3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. – 2007. – №11. – С. 3-57.
4. Іщенко О. І. Вдосконалення регіонального розвитку агропромислового виробництва / О.І. Іщенко. – К.: Нора-прінт, 2001. – 252 с.
5. Карпук А. І. Зарубіжний досвід ринкового регулювання лісокористування / А. Карпук // Економіка АПК. – 2011. – №8. – С. 159–164.
6. Кириленко І. Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення / Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Збірник матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчен. економістів – аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редколегія П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 518 с.
7. Лісова політика: теорія і практика // Під наук. ред. проф., д.е.н. Синякевича І. М. Авторський колектив: Синякевич І. М., Соловій І. П., Врублевська О. В. і ін.: Монографія. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 612 с.
8. Лісове, мисливське господарство та природно-заповідний фонд Івано-Франківської області у 2010 році / Держкомстат України. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. Відп. за вип. Л.О. Зброй. – Івано-Франківськ, 2011 р.
9. Писаренко А. И. Инновационное лесное хозяйство и управление знаниями / А. И. Писаренко, В. В. Страхов // Лесное хозяйство. – 2009. – № 2. – С. 142–148.
10. Україна в цифрах у 2009 році / Державний комітет статистики України. За ред. Ю.Остапчука. Київ, 2010р.
11. Україна. Закони: Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, Кодекс України про надра: Станом на 15 вересня 2009 р. – К.: Велес, 2009. – 112 с.
12. Чеботарьов В. А. Досвід структурних перетворень в агропромисловому виробництві постсоціалістичних країн в контексті їх вступу до Європейського Союзу / В. Чеботарьов // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С. 142–148.

Щурик М. В. Охрана и защита лесных земель как важнейший компонент воспроизводственного процесса

Исследуется состояние лесных земель Карпатского макрорегиона. Предлагается сосредоточить лесные земли у государственной собственности. Обоснована потребность более четкого определения целевого использования лесохозяйственных земель. Анализируется нынешний механизм обеспечения охраны та сбережения земель

лесохозяйственного назначения. Определен перечень мероприятий, направленных на охрану и защиту земель лесового сектора экономики.

Ключевые слова: охрана, защита, воспроизводственный процесс, земли лесного фонда.

Shchuryk M. V. Security and protection of forest lands as an essential component of the reproductive process

It is researched the modern situation of the forests lands of the Carpathian macroregion. It is proposed to put in order the relations of the property on the forest. It is grounded the necessity of more clear definition of the using of forests lands. It is analyzed the modern mechanism of protection and improvement of the forests lands. He suggests some measures for improving and usage of the forest lands economy sector.

Key words: security, protection, reproduction process, land for forestry purposes.

